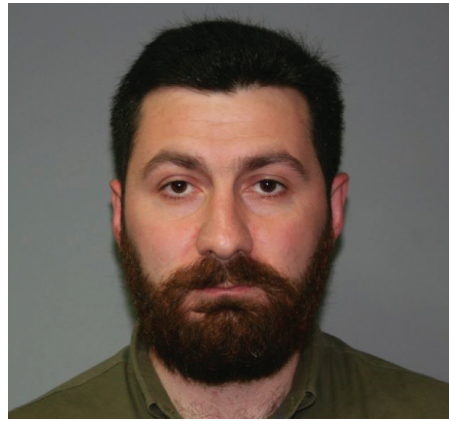

დიმიტრი სილაყაძე

საქართველოს ეროვნული არქივი,
საქართველო
dimitrisiladze@gmail.com

აირუმის ბრძოლა- პოლკოვნიკ ვაჩნაძის რაზმის ტყვედ ჩავარდნის ისტორია (სომხეთ-საქართველოს 1918 წლის ომი)¹

1918 წლის მიწურულს ორ ახლად ჩამოყალიბებულ პატარა კავკასიურ რესპუბლიკას, საქართველოსა და სომხეთს შორის წამოჭრილი დავა ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრის კუთვნილების გამო ომში გადაიზარდა. დღევანდელ დღეს ისტორიოგრაფიის ინტერესს წარმოადგენს, ამ ომის პოლიტიკური, დიპლომატიური თუნუნინდა სამხედრო ხასიათის ასპექტები. ჩვენი კვლევა კი ეხება, 1918 წლის 15 დეკემბერს აირუმის რკინიგზის სადგურზე მომხდარ ბრძოლას, როდესაც პოლკოვნიკ ვაჩნაძის რაზმი სომხური ჯარის ჩასაფრებაში მოყვა. ინფორმაცია ამ ბრძოლის შესახებ აქამდეც არსებობდა, თუმცა საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო პროკურორის კანცელარიის ფონდში ნაპოვნმა საარქივო საქმემ, რომელიც ამ ბრძოლის გამოძიებას ეხება საშუალება მოგვცა დეტალურად აღგვედგინა მომხდარი.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, სომხეთის რესპუბლიკა, სომხეთ-საქართველოს ომი, სამხედრო ისტორია, კავკასიის ისტორია

1 1918 წლის 15 დეკემბერს, სომხეთ-საქართველოს ომის მიმდინარეობისას, პოლკოვნიკ დავით ვაჩნაძის მეთაურობით ბამბაკის ხეობაში მიმავალი ქართული რაზმი რომელიც 300-მდე ჯარისკაცისგან შედგებოდა სადგურ აირუმთან მოწინააღმდეგის ჩასაფრებაში მოყვა. 4,5 საათიანი ბრძოლის შედეგად რაზმის 56 მებრძოლი დაიღუპა და 78 დაიჭრა (ფონდი 2018ა). ტყვია-წამლის ამონურვის შე-

¹ სტატიის პირველადი, არასამეცნიერო, პოპულარული ხასიათის ვერსია გამოქვეყნდა 2019 წლის 16 იანვარს საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ბლოგზე <http://pirvelirespublika.blogspot.com/2019/01/blog-post.html>

მდეგ მოწინააღმდეგემ ტყვედ აიყვანა 240 ჯარისკაცი და ოფიცერი (ფონდი 2018ბ). საინტერესოა თუ რა გახდა ამ სამხედრო წარუმატებლობის მიზეზი. ამის გასარკვევად ომის დასრულებისთანავე, 1919 წლის თებერვალში, სამხედრო პროკურატურამ გამოძიება დაიწყო. შეიქმნა საგამოძიებო კომისია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გენერალ-მაიორი გიორგი არჯევანიძე (ფონდი 2018გ). გამოძიების პროცესში დაიკითხნენ რაზმის ოფიცრები და სხვა პირები ვისაც საქმესთან შეხება ჰქონდათ. კომისიამ რაზმის მეთაური და ოფიცრები მომხდარში დამნაშავედ არ სცნო, რის საფუძველზეც 1919 წლის 27 დეკემბერს პროკურატურამ საქმის ძიება შეწყვიტა (ფონდი 2018ა).

1920 წელს საქმის ხელახლა გამოსაძიებლად შექმნა სამთავრობო საგანგებო-საგამოძიებო კომისია, რომელმაც 1920 წლის 2 დეკემბერს დაადგინა, რომ დატყვევებულ ჯარისკაცთა დაკითხვა შეუძლებელი იყო, ხოლო ოფიცერთა ჩვენებებში რაზმის მეთაურის დანაშაული არ იკვეთებოდა. ძიების გაგრძელება მიზანშეწონილად ჩაითვა და საქმე საკმაო საბუთების უქონლობის გამო დასახურად გადაეცა სამხედრო სასამართლოს (ფონდი 2018დ).

აირუმში ქართველი ჯარისკაცების ტყვედ ჩავარდნის ამბავს ორიოდე წინადადებით საკუთარ მემუარებში ახსენებენ გენერლები გიორგი მაზნიაშვილი და გიორგი კვინიტაძე. ისინი სწორად გადმოსცემენ ტყვედ ჩავარდნის ადგილს და ამბავს, რაზმის მეთაურის სახელს, ორივეს ეშლებათ თარიღი, მაზნიაშვილს კი რაზმის შემადგენლობაში შემავალი ქვედანაყოფები (მაზნიაშვილი 1927, 119; Квинитадзе 1985, 58). რაც შეეხება ისტორიოგრაფიას, არჩილ ჩაჩხიანი სომხეთ-საქართველოს ომის შესახებ მის მიერ დაწერილ წიგნში, აირუმის ბრძოლას დაახლოებით ერთ გვერდს უთმობს და მასზე მსჯელობს: მაზნიაშვილის და კვინიტაძის მოგონების, ასევე აირუმთან დაღუპული ოფიცრის ვლადიმერ ბარნაბიშვილის მოკლე ბიოგრაფიული ცნობის და მეხუთე პოლკის რაზმის გაგზავნის შესახებ ამონაწერით - მეხუთე პოლკის საბრძოლო მოქმედებათა ჟურნალიდან (ჩაჩხიანი 2007, 334-335). ბრძოლის შედეგს მოკლედ გადმოგვცემს სომხეთის რესპუბლიკის (1918-1920წწ) ბოლო პრემიერი სიმონ ვრაციანი 1928 წელს პარიზში მიეს მიერ გამოცემულ ნაშრომში სომხეთის რესპუბლიკა (Virabyan 2016, 338). რიჩარდ ჰოვანესიანი კი ორი წინადადებით აღწერს სომხური ჯარის მარჯვენა ფლანგის მიერ მოულოდნელი დარტყმით აირუმის აღებას და მიღწეულ წარმატებას (Hovannisian 1971, 113).

რადგანაც ამ ბრძოლის შესახებ დაწყებული გამოძიების მასალები აქამდე უცნობი იყო, ამიტომ, ისტორიოგრაფიაში მომხდარი დეტალურად არასდროს ყოფილა გამოკვლეული. ჩვენ ხელთა არსებული საქმის ძიების დოკუმენტები, პროკურატურის, სამხედრო კომისიის დასკვნები, თუ ოფიცერთა მოხსენებები სხვა წყაროებთან ერთად ძალიან მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაძლევს აირუმის ბრძოლის შესახებ და საშუალებას გვაძლევს დეტალურად აღვადგინოთ ბრძოლის სურათი.

საბრძოლო მოქმედებების დასაწყისი – 9-13 დეკემბერი

1918 წლის დეკემბერში ორ პატარა კავკასიურ რესპუბლიკას საქართველოსა და სომხეთს შორის დავა ბორჩალოსა და ახალქალაქის მახრების კუთვნილების გამო სისხლისმღვრელ ომში გადაიზარდა. ომს წინ უძლოდა საკითხის მოლაპარაკებების მაგიდასთან გადაწყვეტის მცდელობა. ასევე 1918 წლის ოქტომბერში სომხურმა მხარემ ბორჩალოს მახრის სამხრეთ ნაწილში საბრძოლო მოქმედებების დაწყება სცადა, რაც წარმატებით აღკვეთა ქართულმა მხარემ და ინციდენტი საბოლოოდ გაუგებრობად მოინათლა (ჩაჩხიანი 2007, 229-253). ნოემბერსა და დეკემბერში ტერიტორიული პრობლემის გადასაწყვეტად მოლაპარაკებები გრძელდებოდა, ორივე მხარეს თავისი არგუმენტები გააჩნდა, საერთაშორისო ვითარება კი საქართველოსთვის არცთუ სასარგებლოდ იცვლებოდა. საქართველოს მფარველი გერმანია პირველ მსოფლიო ომში დამარცხდა და გერმანულმა ჯარმა საქართველოს დატოვებაც დაიწყო. მათ ნაცვლად ამიერკავკასიაში შემოდიოდნენ მსოფლიო ომში გამარჯვებული ბრიტანელები, სომხეთი კი თავს ბრიტანელთა მოკავშირედ მიიჩნდევდა და თვლიდა, რომ ბრიტანელები კავკასიაში მათ მხარეს დაიჭერდნენ. სომხური მხარე ბორჩალოს მახრის სამხრეთ ნაწილში მდგომ ქართულ ჯარს ადგილობრივი სომხური მოსახლეობის შევიწროებაში ადანაშაულებდა. სოფელ უზუნლარში ადგილობრივი სომეხი მოსახლეობასა და ქართველ სამხედროებს შორის მომხდარი დაპირისპირების დროს სცემეს სოფლის კომისარი და დაიღუპა ერთი ადგილობრივი მცხოვრები (Hovannisian 1971, 103). 5-7 დეკემბერს სოფელ უზუნლარში რამდენიმე ინციდენტი მოხდა, შეიარაღებული ჯგუფები რამდენჯერმე დაესხნენ ქართველ სამხედროებს, 1 ჯარისკაცი დაიღუპა, რამდენიმე დაიჭრა და ნაწილი კი ტყვედ ჩავარდა. ბორჩალოს მახრის გენერალ-გუბერნატორმა გენერალმა გიორგი წულუკიძემ სოფლის მოსახლეობის განიარაღება გადაწყვიტა და ამისათვის 80 ჯარისკაცი გამოყო. თუმცა მოწინააღმდეგემ რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობისა და სომხური რეგულარული არმიის მე-4 პოლკის ჯარისკაცებისგან შედგებოდა მძლავრი იერიში მიიტანა უზუნლარ-სანაინის მონაკვეთზე მდგარ წულუკიძის მცირერიცხოვან ძალებზე (Из Историй Армяно-Грузинскийх Отношений 1919, 88-90; ჩაჩხიანი 2007, 287-292). იმ დროისათვის გენერლის განკარგულებაში იყო: თბილისის საგუბერნიო ბატალიონის არასრული ასეული, 1 ჯავშანმატარებელი და მესაზღვრეთა მცირე ჯგუფი - სულ 200-მდე მებრძოლი (ჩაჩხიანი 2007, 291). მოწინააღმდეგემ 9 დეკემბერს დაიკავა უზუნლარი და სანაინს შეუტია. გენერალმა წულუკიძემ თბილისიდან დამატებითი ძალები მოითხოვა. 9 და 10 დეკემბერს მის დასახმარებლად მეხუთე პოლკის ორი რაზმი გაიგზავნა, მთლიანობაში - 325 მებრძოლი 4 ტყვიამფრქვევით (ფონდი 1878ა). ამასობაში სანაინში მყოფი ქართული ძალები ალყაში მოექცნენ და გენერლის ბრძანებით მეხუთე პოლკის ორმა რაზმმა სანაინისკენ გზა აღარ გააგრძელა და მის ჩრდილოეთით ალავერდთან გამაგრდა. ამ რაზმებისგან შეიქმნა დროებითი ბატალიონი რომელსაც პოლკოვნიკი მიქაბერიძე ჩაუდგა სათავეში. 11 დეკემბერს

საღამოს 8 საათზე გენერალი ნულუკიძე თავისი შტაბითურთ სანაინის ალყიდან გამოვიდა, თუმცა იქ რჩებოდა ქართული ჯავშანმატარებელი თავისი ეკიპაჟით, საგუბერნიო ბატალიონის არასრული ასეულისა და მესაზღვრეთა მცირე ჯგუფის ნარჩენები. სანაინთან ჯავშანმატარებლის მოქმედებას ხელს უშლიდა გეოგრაფიული გარემო და მონინაალმდეგის მიერ რკინიგზის ხაზის დაზიანება. 13 დეკემბერს გენერალმა ნულუკიძემ სცადა სანაინისკენ გაქრა, მაგრამ ეს მცირე ძალებით და რკინიგზის ლიანდაგის აყრის გამო შეუძლებელი გამოდგა. ამიტომ გენერალმა სანაინში ჩარჩენილ ძალებს ალყის გამორღვევა და ალავერდისკენ უკანდახევა უბრძანა (ჩაჩხიანი 2007, 292-298). მთელი ამ დროის განმავლობაში დიპლომატიური მოლაპარაკებები თუ ნოტების გაცვლა-გამოცვლა ორ რესპუბლიკას შორის არ წყდებოდა, თუმცა ზოგი მათგანი საომარი მოქმედებებისას დაზიანებული ტელეგრაფის ხაზის გამო გვიან აღწევდა დანიშნულების ადგილზე. ამის პარალელურად კი სომხური მხარე საკუთარ ძალებს აძლიერებდა და დიდი შეტევისათვის ემზადებოდა. ქართულ სამხედრო-პოლიტიკურ ელიტას კი ბოლომდე არ უნდოდა გააზრება, რომ სრულმასშტაბიან ომთან ჰქონდა საქმე და ომს დაწყებულად არ მიიჩნევდნენ. ქართული მხარე თვლიდა, რომ მათ წინააღმდეგ სომხეთის რესპუბლიკის ხელშეწყობით ადგილობრივი სომხური ბანდები მოქმედებდნენ და ბრძოლაში ჩართული იყო სომხეთის რეგულარული ჯარისკ, თუმცა არ კარგავდნენ იმედს, რომ ყველაფერი მოლაპარაკებების გზით გადაწყდებოდა. სომხური მხარე კი მორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილიდან ქართული ჯარის გაყვანას ითხოვდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ძალის გამოყენებით იმუქრებოდა, არადა საბრძოლო მოქმედებები უკვე დაწყებული იყო. 13-14 დეკემბრიდან კი სრულმასშტაბიან ომში გადაიზარდა (ფონდი 1864; სახალხო საქმე N409 1918: 2; სახალხო საქმე N410 1918: 2)

სომხური წყაროების მიხედვით 13-14 დეკემბრისათვის ქართველების წინააღმდეგ მათ თავი მოუყარეს 28 ქვეით ასეულს და 4 ცხენოსან ესკადრონს (ასეული), ისინი შეიარაღებულნი იყვნენ 26 ტყვიამფრქვევითა და 7 ქვემეხით (Hovannisian 1971, 111). ამას ემატებოდა, ადგილობრივი სომეხი მოსახლეობის ერთი ნაწილისაგან შემდგარი მილიციური რაზმები. სომხური ცნობებით, მათი დაჯგუფება შეტევის წინ დაახლოებით 6000 მებრძოლისგან შედგებოდა (Virabyan 2016, 331). დაჯგუფებას სათავეში ედგა გენერალი დრასტჰამათ კანაიანი (დრო). ამ დაჯგუფების უმეტესი ნაწილი მიმართული იყო გენერალ ნულუკიძის ძალების წინააღმდეგ. ხოლო 11 ქვეითი ასეული, 20 ცხენოსანი 4 ქვემეხითა და 14 ტყვიამფრქვევით ვორონ-ცოვკა-პრიველნოეს მიმართულებაზე მდგარ გენერალ ციციშვილის ორასიოდე მებრძოლის წინააღმდეგ (ჩაჩხიანი 2007, 321-323).¹

გენერალ ნულუკიძის მიმართულებაზე მოქმედი მონინაალმდეგის მიზანს, პირველ ეტაპზე ალავერდიდან-სადახლომდე ბამბაკის

1 გენერალ ციციშვილის რაზმის პირადი შემადგენლობის მონაცემი პირდაპირ არ არის დასახელებული, მაგრამ ციციშვილის პატაკიდან სჩანს, რომ მას ბრძოლის შემდეგ დარჩა 80-იოდე მებრძოლი, ხოლო 103 დაიღუპა ან დაჭრილი მონინაალმდეგეს ჩაუვარდა ტყვედ.

ხეობის სრულად განმენდას წარმოადგენდა. როგორც მოგვიანებით გამოჩნდა, მათ იერიში მიიტანეს ალავერდზე და მის ზურგში განლაგებულ რკინიგზის სადგურებზე, ასევე შორეული ფლანგურ მანევრით გავიდნენ აირუმში. 14 დეკემბრისთვის ალავერდში ნულუკიდის განკარგულებაში იყო მეხუთე პოლკის დროებითი ბატალიონი, მეექვსე პოლკის ერთი ასეული და ორი არასრული საარტილერიო ბატარეა. სულ 500-550-მდე მებრძოლი (ჩაჩხიანი 2007, 298-299). სადახლო-აირუმ-ახტალა-ახპატ-ალავერდის რკინიგზის 40 კილომეტრიან მონაკვეთზე, ბამბაკის ვიწრო ხეობაში, მდინარე დებედას გაყოლებაზე რომელსაც ირგვლივ გორაკ-ბორცვები და უმეტესად კი საშუალო სიმაღლის მთები დაჰყურებდა, ორი ქართული ჯავშანმატარებელი პატრულირებდა. სადგურებზე კი ოცეულის ზომის ქვედანაყოფები იდგა. გენერალ ნულუკიდეს სასწრაფოდ სჭირდებოდა დამატებითი ძალების მიშველება.

ღამხარე რაზმის შედგენა თბილისში

14 დეკემბერს ქართული არმიის მეორე ქვეითი დივიზიის სარდალმა გენერალმა გიორგი მაზნიაშვილმა გენერალ ნულუკიდის მისამშველებლად რამდენიმე საათში შეადგინა სამხედრო რაზმი, რომელიც დაკომპლექტდა მეხუთე ქვეითი პოლკის ორი ასეულის, ამავე პოლკის სასწავლო და ტყვიისმფრქვეველთა გუნდების და მეოთხე პოლკის ერთი ასეულისაგან. რაზმის მეთაურად დაინიშნა პოლკოვნიკი დავით ვაჩნაძე (ფონდი 2018გ). რაზმის პირადი შემადგენლობა მეხუთე ქვეითი პოლკის საბრძოლო მოქმედებათა ჟურნალის მიხედვით 13 ოფიცრისა და 240 ჯარისკაცისგან შედგებოდა (ფონდი 1878ა), თუმცა საფიქრებელია რომ ამ რიცხვში არ არის ნაგულისხმევი მეოთხე პოლკის 1 ასეული. ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს ის ფაქტი, რომ მეხუთე პოლკის ერთ ქვეით ასეულში იყო 83 (ფონდი 2018გ), სასწავლო გუნდში 35 (ფონდი 2018ბ), ხოლო ტყვიისმფრქვეველთა გუნდში კი 27 ჯარისკაცი (ფონდი 2018თ), სულ 145 ჯარისკაცი. არ ვიცით რამდენი ჯარისკაცი იყო მეხუთე პოლკის მეორე ასეულში და მეოთხე პოლკის ასეულში, თუმცა ლოგიკა გვკარნახობს, რომ ამ ორ ასეულში ერთად 95 ჯარისკაცზე მეტი იქნებოდა (240-145=95). ტყვიისმფრქვეველთა გუნდის ოფიცრის ყარამან ქუთათელაძის ინფორმაციით რაზმი დაახლოებით 300-350 კაცისგან შედგებოდა (ფონდი 2018ი). ჩემი აზრით, რაზმის პირადი შემადგენლობის რაოდენობა 300-მდე ჯარისკაცი და ოფიცერი იქნებოდა. ამას გვაფიქრებინებს გარდაცვლილთა და ტყვედ ჩავარდნილთა რიცხვი, რომლის ჯამი 296 კაცს უდრის. ამ შემთხვევაში უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტიც, რომ აირუმის სადგურზე იდგა მესაზღვრეთა ოცეული, რომელმაც ბრძოლაშიც მიიღო მონაწილეობა. შესაძლოა მებრძოლთა მცირე ნაწილი, ბრძოლის მსვლელობისას ან მის შემდეგ ინდივიდუალურად ისე გავიდა ჩასაფრებიდან რომ ტყვედ არ ჩავარდნილან.

თბილისში შედგენილი რაზმის პირადი შემადგენლობის უდიდეს ნაწილს სამხედრო სამსახურში სულ რამდენიმე დღის წინ განვე-

ული ჯარისკაცები შეადგენდნენ, რომელთაც შაშხანების გამოყენებაც კი არ იცოდნენ (ფონდი 2018კ). როდესაც პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ გენერალ მაზნიაშვილს ჰკითხა, თუ როგორ შეიძლებოდა სრულიად გაუნრთველი და არაორგანიზებული ჯარისკაცთა მასის გაგზავნა ხეობაში, და ამასთანავე არწმუნებდა რომ ეს ჯარისკაცები მას მხოლოდ ხელს შეუშლიდნენ, გენერალმა უპასუხა - რომ ეს არაფერს არ ნიშნავდა, რადგანაც ისინი ომში არ მიდიოდნენ და ჯარისკაცები ადგილზე ისწავლიდნენ ყველაფერს (ფონდი 2018ე). გენერალი და ზოგადად სარდლობა მიიჩნევდა, რომ რაც ბორჩალოს მაზრაში ხდებოდა, ჯერ კიდევ არ იყო ომი. რაზმის პრობლემებს აგვირგვინებდა ტყვია-წამლის ნაკლებობა. მეხუთე პოლკის ასეულების თითოეულ ჯარისკაცს თან მხოლოდ 120-მდე ვაზნა (ფონდი 2018ლ), ხოლო მეოთხე პოლკის ჯარისკაცებს კი საერთოდ 30-40 ვაზნა ჰქონდათ (ფონდი 2018ზ). მათ საერთოდ არ გააჩნდათ ტყვიამფრქვევები. პოლკოვნიკ ვაჩნაძეს განუცხადეს, რომ 13 დეკემბერს 100 000 ვაზნა და ტყვიამფრქვევები ალავერდის სადგურზე გააგზავნეს და როდესაც ისინი მივიდოდნენ გენერალ წულუკიძესთან, იქ მიიღებდნენ დამატებით ვაზნებს და ტყვიამფრქვევებს (ფონდი 2018ხ).

რაზმის ამოცანა და გადაადგილება თბილისიდან-აირუშაძე

რაზმი რკინიგზით უნდა გადაადგილებულიყო სადახლო-აირუში-ახტალის-ახპატ-ალავერდის მიმართულებით და შეერთებოდა გენერალ წულუკიძის რაზმს. გენერალმა მაზნიაშვილმა პოლკოვნიკ ვაჩნაძეს ეშელონის გასვლამდე უთხრა, რომ რაზმს სადგურ სადახლომდე შეეძლო დაეძინა და შემდეგ განსაკუთრებით კი სადგურ ახპატთან ფრთხილად უნდა ყოფილიყვნენ, რადგანაც 14 დეკემბრის 12 საათზე მათი ინფორმაციით ახპატის მიმართულებით სომხურ ბანდებს ცეცხლი გაეხსნათ (ფონდი 2018მ). მართლაც 14 დეკემბერს გენერალმა წულუკიძემ სამხედრო მინისტრის გამოუგზავნა ტელეგრამა, რომელშიც იუწყებოდა რომ სადგური ახპატი გარშემორტყმული იყო შეიარაღებული სომხებით და ძლიერი ბრძოლა მიმდინარებოდა (Из Историй Армяно-Грузинскийх Отношений 1919, 124). მაზნიაშვილისგან მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე, პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ რაზმის ოფიცრებთან ერთად გადაადგილების დეტალური გეგმა შეიმუშავა. სადგურ ახტალაში ჯარისკაცები უნდა გადმომსხდარიყვნენ მატარებლიდან, სასწავლო გუნდს კაპიტან ფურცელაძის მეთაურობით უნდა დაეზვერა გზა ახპატისკენ და მხოლოდ ამის შემდეგ მთელ რაზმს მწყობრად უნდა გაეგრძელებინა მსვლელობა ახპატი-ალავერდის მიმართულებით (ფონდი 2018წ). გეგმის შემუშავების შემდეგ ეშელონი თბილისის რკინიგზის სადგურიდან დაიძრა და 15 დეკემბრის გამთენიას სადახლოში ჩააღწია. სადახლოში სადგურის მორიგემ, ზოგიერთი ცნობით კი სადგურის უფროსმა პოლკოვნიკ ვაჩნაძეს უთხრა, რომ გენერალ წულუკიძისაგან არანაირი ინფორმაცია არ ჰქონდათ და გზა მხოლოდ ახტალამდე იყო თავისუფალი. სატელეგრაფო და სატელეფონო

კავშირი 14 დეკემბერს განცდა სადგურ ახპატთან. მათ არაფერი არ იცოდნენ გენერალ წულუკიძის და მისი რაზმის ადგილმდებარეობის შესახებ (ფონდი 2018რ). ამ დროს სადგურზე მივიდა ჯავშანმატარებელთა რაზმის მეთაურის ვლადიმერ (ვალოდია) გოგუაძის ადიუტანტი გრიგოლ კვინიკაძე. მისი ინფორმაციით გენერალი წულუკიძე დიდი ალბათობით სადგურ ალავერდთან იმყოფებოდა. გზა სუფთა იყო მხოლოდ სადგურ ახტალამდე, საიდანაც ის დაბრუნდა 14 დეკემბრის საღამოს. მისი ინფორმაციით სადგურ ახპატთან სარკინიგზო და სატელეგრაფო კავშირი სომხებს გადაეჭრათ, ხოლო აირუმის სადგურზე კი იდგა ქართველი მესაზღვრეების ოცეული (ფონდი 2018პ). გრიგოლ კვინიკაძე 14 დეკემბერს ვალოდია გოგუაძის ბრძანებით დაბრუნდა სადგურ ახტალიდან დაჯავშნული ორთქმავლით და მასზე მობმული სამოქალაქო ვაგონებით, რათა ამ ვაგონებს გოგუაძის ჯავშნოსნებისთვის ხელი არ შეეშალათ მანევრირებაში. მას შემდეგ რაც თბილისიდან სადახლოში ჩავიდოდა საბრძოლო მასალებით დატვირთული ვაგონი კვინიკაძეს ევალებოდა ვაზნებისა და ქურვების წაღება ახტალისკენ (ფონდი 2018ჟ).

ამ ინფორმაციის მოსმენის შემდეგ პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ გასცა ბრძანება, რომ გაეგრძელებინათ გზა ახტალისაკენ, ამასთანავე მატარებლის ობერ-კონდუქტორ ჩიხლაძეს უბრძანა, რომ გადაეცა მემანქანისათვის თუნდაც ერთი გასროლის შემთხვევაში უმაღლესი უკუსვლით დაებრუნებინა ან კიდევ უკუსვლით დაებრუნებინა უკან. როგორც შემდეგ გაირკვა ობერ-კონდუქტორ ჩიხლაძეს ჩაუთვლია, რომ არანაირი ხიფათი მათ არ ელოდათ, ამიტომ მემანქანისთვის ვაჩნაძის ბრძანება არ გადაუცია (ფონდი 2018რ).

მოგვიანებით როგორც პოლკოვნიკ ვაჩნაძის მოხსენებიდან სჩანს აირუმში მდგარი სასაზღვრო ოცეულის ოფიცერი, პორუჩიკი (ლეიტენანტი) სავანელი, თავის მოხსენებაში ამტკიცებდა, რომ აირუმზე მოწინააღმდეგის შესაძლო თავდასხმის შესახებ მან 14 დეკემბრის საღამოს 8 საათზე ტელეფონით გააფრთხილა სადახლოში მყოფი შულავერის სასაზღვრო რაზმის მეთაური იმნაძე, რომელმაც სავანელს უბრძანა ეს ინფორმაცია ტელეგრაფით გადაეცა ახტალაში მყოფ ჯავშანმატარებელთა რაზმის მეთაურის ვალოდია გოგუაძისადმი, რათა თავის მხრივ მას ეს ინფორმაცია შეეტყობინებინა გენერალ წულუკიძისათვის. სავანელმა ბრძანება სამი მოწმის თანდასწრებით შეასრულა. სავანელისვე მტკიცებით 15 დეკემბერს დილით სადგური აირუმის მიმართულებით მცირე ცეცხლი გაიხსნა და მან ეს ინფორმაციაც გადასცა სადახლოს (ფონდი 2018ს).

მოწინააღმდეგის მანევრი და წულუკიძის რაზმის ბედი 14-15 დეკემბერს

14 დეკემბერს მოწინააღმდეგემ ერთის მხრივ მასიური შეტევა დაიწყო ალავერდში განლაგებული ქართული ძალების წინააღმდეგ, ხოლო მეორეს მხრივ ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან შემოუარა ქართულ ძალებს და შუადღისათვის სომხურმა სადაზვერვო ჯგუფებმა მთებიდან დაიწყო ჩამოსვლა ალავერდის ზურგში, სადა-

ხლოსკენ მიმავალი რკინიგზის გაყოლებაზე. მათ სადგურ ახპატის მიდამოებში (ალავერდიდან ჩრდილოეთით 6 კილომეტრზე) გადაჭრეს სატელეფონო და სატელეგრაფო ხაზები (ფონდი 2018ო). მენინავე ნაწილების პარალელურად, სალამოდან უკვე ძირითადი ძალებიც იწყებდნენ ხეობაში ჩასვლას და 15 დეკემბრის დილისათვის ისინი, ახპატის-ახტალის და აირუმის რკინიგზის სადგურების მიდამოებში არსებულ სტრატეგიულ სიმაღლეებზე განლაგდნენ. 14 დეკემბერს გენერალ წულუკიძის მცირერიცხოვანი ძალები ალავერდთან მთელი დღის განმავლობაში იგერიებდნენ მოწინააღმდეგის შეტევებს. 14 დეკემბრის სალამოს მათთან გამოაღწია სანაინთან ალყაში მოქცეულ მებრძოლთა ნარჩენებმა. სალამოს 18:30 წუთიდან, როდესაც მოწინააღმდეგის ცეცხლი კიდევ უფრო გაძლიერდა და ამასთანავე განყდა კავშირი სადახლოსთან, გენერალი წულუკიძე მიხვდა, რომ ალყაში ექცეოდა და ალყის გარღვევისა და სადახლოსკენ ევაკუაციის გადაწყვეტილება მიიღო (ჩაჩხიანი 2007, 298, 301-302, 327, 331). უკანდახევა ორ კოლონად უნდა განხორციელებულიყო. მებრძოლთა ძირითად ნაწილს, მათ შორის მეხუთე პოლკის ბატალიონს, რკინიგზით უნდა ეცადა სადახლომდე გასვლა, ხოლო გენერალი წულუკიძე თავისი შტაბით და სხვა მცირე ძალებით ალავერდის ჩრდილოეთითა და რკინიგზის ხაზის დასავლეთით სოფელ შამლუღის გავლით, მთებით, მალულად უნდა გადასულიყო სადახლოში (ფონდი 1878ბ.).

უკანდახევა 14 დეკემბრის ღამის 11 საათზე დაიწყო. რკინიგზით მიმავალ ეშელონს სადგურ ახპატამდე უკანდახევა მცირე ბრძოლით მოუწია, ხოლო ახპატიდან - ახტალისკენ მიმავალთ გზაზე კი, ეშელონს ღამის სიბნელეში ქართული ჯავშანმატარებელი დაეჯახა, რომელიც მათ დასახმარებლად მიდიოდა. ჯავშანოსანიც და ეშელონის ვაგონებიც ლიანდაგიდან გადავიდნენ. მებრძოლებს მოუხდათ მატარებლის დატოვება და ქვეითი მწყობრით გზის გაგრძელება სადგურ ახტალისაკენ. რამდენიმე საათიანი მარშის შემდეგ, 15 დეკემბრის გამთენიას მეხუთე პოლკის ბატალიონი სადგურ ახტალაში შევიდა და მოწინააღმდეგესთან იმ დროს ჩაება ბრძოლაში (ჩაჩხიანი 2007, 329-330; ფონდი 1878გ), როდესაც მათგან ჩრდილოეთით 15 კილომეტრის დაშორებით, ამავე პოლკის კიდევ ერთი რაზმი პოლკოვნიკ ვაჩნაძის მეთაურობით სადგურ აირუმს უახლოვდებოდა.

ჩასაფრება და ბრძოლა აირუმთან

15 დეკემბრის დილის 7 საათისთვის, სადახლოდან ახტალისაკენ მიმავალი ვაჩნაძის რაზმი სადგურ აირუმს მიუახლოვდა. სადგურამდე დაახლოებით 1 ვერსი (1.06კმ) იყო დარჩენილი, როდესაც ეშელონს რკინიგზის ორივე მხრიდან შაშხანებიდან ცეცხლი გაუხსნეს, მემანქანემ რომლისთვისაც ობერ-კონდუქტორ ჩიხლაძეს პოლკოვნიკ ვაჩნაძის ბრძანება არ ჰქონდა გადაცემული, არათუ არ გააჩერა მატარებელი არამედ სიჩქარეს მოუმატა. მასიური ყვირილისა და სასტვენების შემდეგ, მემანქანეს როგორც იქნა გააგებინეს, რომ

მატარებელი უნდა გაეჩერებინა, მაგრამ ამ დროისთვის ეშელონი სადგურის შენობას სამასიოდე ნაბიჯის მანძილით გასცილდა და ძალიან მოუხერხებელ ადგილზე გაჩერდა. მოწინააღმდეგეს გზის ყველა მხრიდან, გაბატონებული სიმაღლეებიდან შაშხანებით და 2 ტვიამფრქვევით მასიური ცეცხლი ჰქონდა გახსნილი (ფონდი 2018ჰ). როგორც ბრძოლის შემდეგ ტყვედ ჩავარდნილი ქართველი ოფიცრების მიერ გამოირკვა, აირუმთან პოლკოვნიკ კოროლკოვის მეთაურობით მოქმედებდა სომხური რეგულარული არმიის მეექვსე პოლკის ერთი ბატალიონი, ერთი ცხენოსანი ესკადრონი, მილიციელთა ორი ასეული, მთლიანობაში - 700-მდე ჯარისკაცი. ამას ემატებოდა ადგილობრივი სოფლის სომეხი ეროვნების მოსახლეობის შეიარაღებული ჯგუფი (ფონდი 2018ტ). სომხური ისტორიოგრაფიის ცნობით კი კოროლკოვი პოლკოვნიკი კი არა პოდპოლკოვნიკი იყო და მის რაზმში შედიოდა: მე-6 პოლკის ერთი ქვეითი ოცეული, 3 ცხენოსანი ასეული და მილიციის 4 ოცეული, მათ შეიარაღებაში კი 2 ტყვიამფრქვევი იყო (Virabyan 2016, 331).

ჩასაფრებაში, ალყაში მოქცეული შეშინებული ახალბედა ჯარისკაცები ვაგონების იატაკს გაეკრნენ და მათი გადმოყვანა მატარებლიდან ოფიცრებმა და გამოცდილმა ჯარისკაცებმა დიდი გაჭირვებით მოახერხეს. ზოგიერთი მათგანი ისეთი შეშინებული იყო, რომ ვაგონებიდან გადმოსვლის შემდეგ სრულიად ღია ადგილზე ჩაჯდნენ და შიშისაგან კანკალებდნენ, თითქოს საკუთარ ტყვიას მორჩილად ელოდნენ. გამოცდილი ჯარისკაცები და ოფიცრების ასეთებს ძალით მიათრევდნენ რათა ლოდებისთვის, ან სხვა ადგილისათვის შეეფარებინათ თავი. ვინცო ხეობაში მასობრივი ცეცხლის ხმის ექო, გამოუცდელი ჯარისკაცების პანიკას კიდევ უფრო აძლიერებდა. ისინი პანიკურად ისროდნენ შაშხანებიდან, არ უყურებდნენ სამიზნეს, მიმართულებას, ზოგიერთი ჰაერშიც კი ისროდა, ზოგმა კი საერთოდ გადააგდო შაშხანა და მიწაზე მკვდრებით განერთხნენ. მეორეს მხრივ ოფიცრები და გამოცდილო ჯარისკაცები მოწინააღმდეგეს დიდი თავგანწირვით ებრძოდნენ, მათ მოახერხეს ჯარისკაცთა ნაწილის გაფანტულ საბრძოლო წყობაში ჩაყენება. მებრძოლთა ნაწილმა რკინიგზის შენობაში შესვლა მოახერხა, რომელიც ასევე აქტიურად იცხრილებოდა (ფონდი 2018ჰ). პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ რკინიგზის სადგურიდან დივიზიის მეთაურს გიორგი მაზნიაშვილს გაუგზავნა ტელეგრამა, ასევე სადახლოს სადგურზე დაუკავშირდა პოლკოვნიკ იმნაძეს და მოითხოვა ჯავშანმატარებლისა და ვაზნების მოშველება. სადახლოდან თავდაპირველად აირუმს აცნობეს, რომ ვაზნები არ ჰქონდათ, მოგვიანებით კი სასიხარულო ინფორმაცია გადასცეს - ჯავშნოსანსაც, საბრძოლო მასალებსაც და დამატებით ორი ასეულსაც მიიღებდნენ. ექიმმა ზედგენიძემ აირუმის სადგურზე მოაწყო სამედიცინო პუნქტი და პირველად დახმარებას უწევდა დაჭრილებს. ბრძოლა გრძელდებოდა, მებრძოლთა შორის გავრცელდა ხმა, რომ მათ ჯავშნოსანი მოეშველებოდათ, რამაც მათი ერთი ნაწილის მორალური მდგომარეობა გააუმჯობესა, თუმცა ახალბედა ჯარისკაცებს რომლებიც რაზმის უდიდეს ნაწილს შეადგენდნენ ამ ინფორმაციამ განსაკუთრებული შვება ვერ მოჰგვარა (ფონდი 2018უ).

პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ სასწავლო გუნდს, რომელიც გამოცდილი ჯარისკაცებით იყო დაკომპლექტებული და კაპიტანი ფურცელაძე მეთაურობდა უბრძანა დაეკავებინათ სადგურის მარჯვნივ, ჩრდილო-დასავლეთით განლაგებული სიმაღლე საიდანაც ტყვიამფრქვევებით განსაკუთრებით ძლიერი ცეცხლი მოდიოდა ქართული ნაწილებისაკენ. ჯარისკაცებს მოწინააღმდეგი ცეცხლის ქვეშ 300-400 ნაბიჯის გადარბენა უნევდათ, რამდენიმე მცდელობის მიუხედავად, მოწინააღმდეგის ძლიერმა ცეცხლის გამო სიმაღლის დაკავება ვერ მოხერხდა. ამ იერიშის დროს სასწავლო გუნდისა და გამოცდილ ჯარისკაცთა და ოფიცერთა 60 კაციანი შეამდგენლობიდან დაიღუპა ან დაიჭრა 40 მეტრძოლი, მათ შორის დაიღუპა ახალგაზრდა ოფიცერი, ლეიტენანტი ვლადიმერ ბარნაბიშვილიც (ფონდი 2018ფ).

აირუმსა და სადახლოს შორის სატელეფონო კავშირი გაწყდა. იმ დროისათვის სადახლოში N4 ჯავშანმატარებელი თბილისიდან ჯერ არ იყო მისული (ფონდი 2018ჟ). ორი ჯავშანმატარებელი ახტალის მიდამოებში იბრძოდა, ხოლო კიდევ ერთი კი სანაინთან ჩარჩა (გოგუაძე 1919ა, 3; გოგუაძე 1919ბ; 3-4; ქარცივაძე 1918, 2). დრო არ იცდიდა, ამიტომ სადახლოში მყოფმა ჯავშანმატარებელთა რაზმის მეთაურის ადიუტანტმა გრიგოლ კვინიკაძემ, შეჯავშნულ ორთქმავალს მიაბა თბილისიდან ჩატანილი ტყვია-წამლით დატვირთული ვაგონი, შულავერის სასაზღვრო რაზმის მეთაურს პოლკოვნიკ იმნაძეს დამატებით 17 000 ვაზნა გამოართვა და აირუმისკენ გაემართა. აირუმის სადგურამდე მცირე მანძილი იყო დარჩენილი, როდესაც ორთქმავლის სადამკვირვებლო პოსტიდან შეამჩნია, რომ მათ წინ რკინიგზა და პატარა ხიდი არღვეული იყო. ამ დროს მათ ყველა მხრიდან ცეცხლი გაუხსნეს, ამიტომ ორთქმავალი თავის ტყვია-წამლით დატვირთულ ვაგონთან ერთად უკან სადახლოსკენ გაბრუნდა (ფონდი 2018ჟ).

აირუმის სადგურთან ოთხსაათნახევრიანი ბრძოლის შემდეგ, მოწინააღმდეგის ცეცხლი ძლიერდებოდა, ხოლო ვაჩნაძის რაზმს კი ვაზნები უმთავრდებოდა, სადახლოდანაც არა და არ მოდიოდა დახმარება. რაზმის დაახლოებით 40 პროცენტი უკვე დაღუპული ან დაჭრილი იყო. ასეთ მძიმე სიტუაციაში მეოთხე პოლკის ასეულის ჯარისკაცებს საერთოდ გაუთავდათ ტყვია-წამალი და იარაღის დაყრა და თეთრი აღმის ფრიალი დაიწყეს. ვაჩნაძის რაზმში მყოფმა ეთნიკურად სომეხმა ჯარისკაცებმა ყვირილი მორთეს, რომ ისინი სომეხები იყვნენ და საბრძოლველად ძალით წამოიყვანეს, მათ აყვინენ სხვა ახალბედა ჯარისკაცებიც რომელთაც ტყვია-წამალი გამოუღლიათ და სიცოცხლის შენარჩუნებას ითხოვდნენ. სომეხმა ჯარისკაცებმა ნელ-ნელა სიმაღლიდან ჩამოსვლა დაიწყეს. ოფიცრებმა თავიდან თქვეს, რომ შაშხანებისთვის ხიშტები გაეკეთებინათ და ხელჩართულ ბრძოლაზე გადასულიყვნენ, მაგრამ უმაღლესი გენერალი იერეს, რომ ეს მხოლოდ ზედმეტ მსხვერპლს მოიტანდა და საერთოდ არაფერს არ შეცვლიდა, რადგანაც გამოცდილი ჯარისკაცები თითქმის სრულად გამოსულიყვნენ მწყობრიდან, ახალბედები კი უკვე მტერს ბარდებოდნენ ტყვედ. მოწინააღმდეგე რიცხოვნობიდან დაღლიან დიდ უპირატესობას ფლობდა, ტყვია-წამალი ამონურულიყო

და სადახლოდან კი მაშველი ჯავშნოსანი არ ჩანდა. ყოველივე ამის ფონზე ოფიცრებმა და მებრძოლმა ჯარისკაცებმა უკანასკნელი ვაზნებიც დახარჯეს და შემდეგ მონინაალმდეგეს ტყვედ ჩაბარდნენ (ფონდი 2018ქ).

ბრძოლის შედეგი ასეთი იყო - ვაჩნაძის რაზმიდან დაიღუპა 1 ოფიცერი და 55 ჯარისკაცი, დაიჭრა 3 ოფიცერი და 75 ჯარისკაცი. მონინაალმდეგეს დაეღუპა 4 და დაეჭრა 20 მებრძოლი (ფონდი 2018ლ). სომხური ისტორიოგრაფიის მონაცემებით მათი მსხვერპლი 2 დაღუპული და 7 დაჭრილი იყო (Virabyan 2016; 338). სომხურმა მხარემ, როგორც ტყვეების სახელობითი სიიდან სჩანს ტყვედ ჩაიგდო 240 ოფიცერი და ჯარისკაცი (ფონდი 2018ბ). ისინი სოფელ ყულფისკენ წაიყვანეს (ფონდი 2018ყ),¹ აირუმის აღმოსავლეთით 7 კილომეტში.

იმ დროს როდესაც ვაჩნაძის რაზმი ტყვედ ჩავარდა, თბილისიდან სადახლოს სადგურზე მივიდა ჯავშანმატარებელი N4 ალფეს გოგუაძისა და ჯარისკაცთა ორი ასეული პოლკოვნიკ ხიმშიაშვილის მეთაურობით. მცირე თათბირის შემდეგ - ჯავშანმატარებელი, დაჯავშნული ორთქმავალი ტყვია-წამლით დატვირთული ვაგონით და ხიმშიაშვილის ეშელონი აირუმისკენ გაემართნენ. წინ მიდიოდა ჯავშანმატარებელი, გარკვეული მანძილის მოშორებით უკან მიყვებოდა შეჯავშნული ორთქმავალი მასზე გამობმული ტყვია-წამლით დატვირთული ვაგონით, ხოლო ბოლოს ერთი კილომეტრის დაშორებით ხიმშიაშვილის რაზმი. როდესაც ჯავშანმატარებელი აირუმის სადგურის სიახლოვეს აყრილ რელსებს და ხიდს მიუახლოვდა, მონინაალმდეგემ მას ძლიერი ცეცხლი გაუხსნა, მაგრამ ჯავშანმატარებლის ქვემეხებმა და ტყვიამფრქვევებმა მონინაალმდეგე ჩააჩუმეს. ცეცხლის ფარდით ისარგება ჯავშნოსნის ეკიპაჟის ერთმა ნაწილმა და დაზიანებული რელსები და ხიდი შეაკეთა. ჯავშანმატარებელი აირუმის სადგურზე შევიდა, ვაჩნაძის რაზმი კი ამ დროს უკვე დაახლოებით ერთი საათის დატყვევებული იყო. ქართველი ტყვეები ყულფის გზას ადგნენ და შორეული სიმაღლეებიდან ხედავდნენ აირუმის სადგურთან მიმდინარე მოვლენებს. ჯავშანმატარებლის უკან მომავალი ტყვია-წამლის ვაგონიანი ორთქმავალი სადგურის სიახლოვეს შეჩერდა, რა დროსაც მის უკან მომავალ ეშელონს სომხებმა ცეცხლი გაუხსნეს, მემანქანე იატაკზე განვა და მატარებლის დამუხრუჭება როტმისტრმა დადიანმა სცადა, მართალია მოახერხა კიდეც, მაგრამ იარაღით დატვირთულ ვაგონს მცირედით მაინც დაეჭახა. ვაგონი რკინიგზის რელსებიდან გადავიდა. დადიანმა ეშელონი, მაშინვე უკან დაძრა სადახლოსკენ. სომხური ჯარი ცეცხლს არ წყვეტდა, ამიტომ შეჯავშნული ორთქმავლის მეთაურმა გრიგოლ კვინიკაძემ ჩახსნა ორთქმავალი ვაგონისგან, შევიდა აირუმის სადგურზე და ჯავშანმატარებლის ეკიპაჟს სთხოვა დახმარება. ჯავშანმატარებელი უკან დაბრუნდა, ძლიერი ცეცხლი გაუხსნა სიმაღლეზე განლაგებულ სომხურ ჯარს, რა დროსაც ეკიპაჟის ერთმა ნაწილმა, ტყვია-წამალი ჯავშანმატარებელში გადატვირთა, ვაგონი სრულად გადააგდო რელსებიდან და სადახლოსკენ დაიხია (ფონდი 2018შ).

¹ დღევანდელი კობბი

ვლადიმერ ბარნაბიშვილი - აირუმის ბრძოლაში დაღუპული ახალგაზრდა ოფიცერი. საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივის ფოტო
Vladimer Barnabishvili - a young officer killed in the battle of Ayrum. Photo of the Central Historical Archive of Georgia

წულუკიძის რაზმის ბედი

საინტერესოა რა ბედი ეწია გენერალ წულუკიძის ორ ნაწილად გაყოფილ რაზმს, რომელიც სადახლოსკენ იხევდა უკან და რომელთა შესახებაც 14 დეკემბრის საღამოს შემდეგ არანაირი ინფორმაცია აღარ არსებობდა. რაზმის ერთმა ნაწილმა, რომელშიც გენერლის შტაბი და სხვა რამდენიმე ათეული ჯარისკაცი შედიოდა, რკინიგზის ხაზის დასავლეთიდან სოფელ შამლულის გავლით, მთის ბილიკებით უვნებლად დაიხია უკან და 15 დეკემბრის საღამოს 8 საათზე მივიდა სადახლოში (ფონდი 1878დ).

რაზმის მეორე ნაწილს, როგორც ზემოთ ვნახეთ სადგურ ახტალამდე მცირე ბრძოლით მოუწია მისვლა, 15 დეკემბრის დილიდან კი სადგურის ირგვლივ მდინარე დებედას ორივე ნაპირზე არსებულ სიმაღლეებზე განლაგებულმა მონინალმდეგემ მათ ცეცხლი გაუხსნა (ფონდი 1878ე). რაზმი დაახლოებით იგივე სიტუაციაში აღმოჩნდა რა სიტუაციაშიც ჩავარდა ვაჩნაძის ეშელონი ჩავარდა აირუმთან, მაგრამ ამ ორ რაზმს შორის რამდენიმე პრინციპული სხვაობა იყო. ალავერდიდან უკანდახეული რაზმი გამოცდილი ჯარისკაცებით იყო

დაკომპლექტებული, ასევე რაზმის განკარგულებაში იყო ტყვიამფრქვევები და არტილერია, ამავდროულად მათ ორი ჯავშანმატარებელი უწევდა საცეცხლე მხარდაჭერას. ახპატს და ახტალას შორის ეშელონს შეჯახებული ჯავშანმატარებელი 15 დეკემბრის შუადღეს ამოიყვანეს რელსებზე (ქარცივაძე 1918, 2). 15 დეკემბრის დილითვე კაპიტან კავკასიძის ასეულმა მდინარის მარჯვენა სანაპიროზე არსებული სიმაღლე დაიკავა. მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიძემ სიმაღლის დაკავების დროს კლდიდან ჩამოვარდნის გამო ფეხები და ნეკნები დაიშავა მაინც არ გამოვიდა მწყობრიდან და არ მისცა მოწინააღმდეგეს სიმაღლის უკან დაბრუნების საშუალება. 16 დეკემბრის დილით კაპიტანი ამაშუკელის ასეულმა აიღო სიმაღლე მდინარის მარცხენა სანაპიროზე და არ მისცა მოწინააღმდეგეს სადგურის დაკავების საშუალება (ჩაჩხიანი 2007, 330; ფონდი 1878ე). 16 დეკემბრის საღამოს რაზმმა მიიღო გადაწყვეტილება ალყა გაერღვიათ და ბრძოლით გაეგრძელებინა გზა სადახლოსკენ. ჯავშანმატარებლების წაყვანა ვერ ხერხდებოდა, რადგანაც ახტალიდან აირუმისკენ რკინიგზა მრავალ ადგილას დაეზიანებინა სომხურ ჯარს (გოგუაძე 1919ბ; 3-4). რაზმს რკინიგზის გაყოლებით ფეხით უნდა გაევიდა 25 კილომეტრიანი გზა სადახლოსკენ. 16 დეკემბრის საღამოს 11 საათზე რაზმი ახტალიდან გავიდა. აირუმისკენ გზაზე მოწინააღმდეგეს რამდენიმე მცდელობა ჰქონდა რაზმის ალყაში მოქცევისა, თუმცა რაზმმა მათი მოგერიება მოახერხა და ბრძოლით გაიკაფა გზა (ქარცივაძე 1918,2; ფონდი 1878ე). აირუმის სადგურთან რაზმს ჯავშანმატარებელი N4 შემოხვდა, რომელიც 15 დეკემბრიდან პატრულირებდა სადახლო-აირუმის მონაკვეთზე და იქ მყოფ სომხურ ჯარს მოსვენებას არ აძლევდა (გოგუაძე 1919ბ, 4). რაზმმა სადახლოში 17 დეკემბრის დილის 8 საათისათვის ჩააღწია (ფონდი 1878ე). ახტალისათვის ბრძოლაში 10-მდე ჯარისკაცი და გვარდიელი დაიღუპა, ხოლო 25-30-მდე კი დაიჭრა (ქარცივაძე 1918, 2).

მთლიანობაში კი ომის პირველ ეტაპზე 9-17 დეკემბრამდე ქართულმა მხარემ 500-ზე მეტი მებრძოლი დაკარგა დაღუპულების, დაჭრილებისა და ტყვედ ჩავარდნილების სახით. მოწინააღმდეგეს ხელში ჩაუვარდა სამი ჯავშანმატარებელი, ქვემეხები, ტყვიამფრქვევები და საბრძოლო მასალები. სრულმასშტაბიანი ომი უკვე სახეზე იყო, საქართველოში საომარი მდგომარეობა და მობილიზაცია გამოცხადდა და რამდენიმე დღეში საბრძოლო მოქმედებებში ინიციატივა ქართული მხარის ხელში გადავიდა, თუმცა ეს უკვე სხვა ისტორიაა...

სამხედრო კომისიისა და პროკურატურის დასკვნა ვაჩნაძის რაზმის მოქმედებასთან დაკავშირებით

გენერალ გიორგი არჯევანიძის ხელმძღვანელობით მოქმედმა საგამომძიებო კომისიამ, რომელში შედიოდნენ გენერალი გიორგი ფურცელაძე, პოლკოვნიკი ცხაკაია და სამხედრო გამომძიებელი პორუჩიკი (ლეიტენანტი) ჭეიშვილი, საქმის შესწავლის შემდეგ გამოყო ტყვედ ჩავარდნის გარემოებები და 1919 წლის 31 ივლისს დაადგინა, რომ ტყვედ ჩავარდნა არ იყო ბატალიონის და მისი მეთაუ-

რობის მიერ ბოროტი განზრახვით ჩადენილი ქმედება და მხოლოდ გამოუვალი სიტუაციით აიხსნებოდა. მათი აზრით ბატალიონი და კანონის წინაშე ყოველგვარი პასუხისმგებლობისგან თავისუფალი უნდა ყოფილიყო (ფონდი 2018ჩ). იმავე წლის 27 დეკემბერს კი სამხედრო პროკურატურა დაეთანხმა სამხედრო კომისიას დადგენილებას და დაასკვნა, რომ რაზმის ქმედება დანაშაულის ნიშნებს არ შეიცავდა და შეწყვიტა საქმე. პროკურატურამ გამოყო არგუმენტები რის გამოც რაზმი დამნაშავედ არ სცნეს: ომი ოფიციალურად არ იყო დაწყებული და რაზმი იგზავნებოდა გენერალ ნულუკიძის განკარგულებაში, ამიტომ მას არ ჰქონდა საბრძოლო დანიშნულება; რაზმს ჰქონდა ინფორმაცია, რომ გზა სადგურ ახტალამდე თავისუფალი იყო და ამიტომ მშვიდად გადაადგილდებოდა; პოლკოვნიკმა ვაჩნაძემ მაინც მიიღო ზომები და მემანქანე გააფრთხილა რომ ცეცხლის გახსნის შემთხვევაში ეშელონი გაეჩერებინა და უკან დაებრუნებინა, მან კი პირიქით სიჩქარეს მოუმატა და როცა გააჩერა მოხვდა მონინააღმდეგის ცეცხლის ქვეშ, მიუხედავად მოულოდნელი თავდასხმისა და მტრის ძლიერი ცეცხლისა დიდი გაჭირვებით მოხერხდა შეშინებული ჯარისკაცების გარკვეულ მწყობრში ჩაყენება; ადგილმდებარეობა არ იძლეოდა საფარის მოწყობის საშუალებას - ეს იყო ღია სივრცე, რომელსაც ირგვლივ დაჰყურებდა სიმაღლეები და ეს სიმაღლეები სომხებს ეჭირათ; ჯარისკაცთა უმეტესობა გამგზავრების წინ გაიწვიეს ჯარში და მათ იარაღის გამოყენებაც არ იცოდნენ; რაზმში იყვნენ ეროვნებით სომეხი ჯარისკაცებიც რომელთაც დაყარეს შაშხანები და სავალალო როლი ითამაშეს მომხდარში; მონინააღმდეგე რიცხობრივად აღემატებოდა ვაჩნაძის რაზმს, ჰქონდა ტყვიამფრქვევები და ეკავა მომგებიანი პოზიცია; ამ საშინელი მდგომარეობის მიუხედავად სამეთაურო შემადგენლობა მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩნდა, არ დაიბნა და გმირული თავგანწირვით იდგა საკუთარ პოსტზე, ამხნევებდნენ ჯარისკაცებს, რისი წყალობითაც რაზმი დანებდა მხოლოდ მაშინ როდესაც გაუთავდათ ვაზნები, როდესაც მწყობრიდან გამოვიდნენ საუკეთესო ჯარისკაცები და რაზმს დიდი დანაკარგი ჰქონდა. რაზმი 4,5 საათი იბრძოდა არათანაბარ პირობებში მონინააღმდეგის ჭარბ ძალებთან (ფონდი 2018ა).

დამატებით შეიძლება ვთქვათ, რომ აირუმის ტრაგედია გამოიწვია შეცდომების და სურვილების მთელმა ჯაჭვმა. პოლიტიკოსების იდეალიზმმა, რომელთაც სურდათ, რომ პრობლემა ომის გარეშე, მშვიდობიანად გადაეჭრათ და ამ იმედს ბოლომდე ებღაუჭებოდნენ. წმინდა სამხედრო ხასიათის შეცდომებმა სამხედრო მეთაურების მხრიდან. მიუხედავად იმისა, რომ დაწყებულ შეტაკებებს ოფიციალურად ომი არ ერქვა, მძიმე შეცდომა იყო გაუნრთვნიელი და ცუდად შეიარაღებული ახალგაზრდული ჯარისკაცების გაგზავნა კონფლიქტის ზონაში სადაც საბრძოლო მოქმედებები მიმდინარეობდა. ამ ყველაფერს დაემატა დაზვერვის სისუსტე და კოორდინაციის ნაკლებობა. მთლიანობაში კი ყველა ფაქტორი ერთმანეთზე იყო გადაჯაჭვული და ერთმანეთისგან გამომდინარეობდა.

დამონებაანი:

გოგუაძე, ვლადიმერ . 1919 ა. საქართველო-სომხეთის ომში ჯავშნოსნების როლი. გაზეთი ერთობა. N27.

გოგუაძე, ვლადიმერ . 1919 ბ. საქართველო-სომხეთის ომში ჯავშნოსნების როლი. გაზეთი ერთობა. N28.

მაზნიაშვილი, გიორგი. 1927. მოგონებანი. თბილისი: სახელგამი.

ქარცივაძე, დავით. 1918. ბორჩალოს ფრონტი . გაზეთი ერთობა .N278

ჩაჩხიანი, არჩილი. 2007. დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი. თბილისი. არადანი

Hovannisian, Richard G. 1971. The republic of Armenia. Vol 1. The first year 1918-1919. . Berkeley, Los Angeles , London. University of California press.

Virabyan, Vanik. 2016 . The Armenian-Georgian Military-Political Relations (1918-1921). Yerevan. Yerevan State University press. (სომხურ ენაზე)

Из Историй Армьяно-Грузинскийхь Отношений . (пограничные конфликты; переговоры; война; соглашение) 1918 годь. 1919. Тифлись. Государственная Типография.

Генерал Квиниатадзе, Г. И. 1985. Воспоминания 1917-1921. Париж . YMCA Press.

სახალხო საქმე 1918. გაზეთი სახალხო საქმე. N409, N410

ფონდი 1864. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, აღწერა 1, საქმე №50; 35-41

ფონდი 1878ა. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1878, აღწერა 1, საქმე №1; 68

ფონდი 1878ბ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1878, აღწერა 1, საქმე №1; 58,60

ფონდი 1878გ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1878, აღწერა 1, საქმე №1; 58, 63

ფონდი 1878დ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1878, აღწერა 1, საქმე №1; 60

ფონდი 1878ე. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1878, აღწერა 1, საქმე №1; 58

ფონდი 2018ა. ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84: დაუნომრავი ფურცელი.

ფონდი 2018ბ.ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84: 6-10ა

ფონდი 2018გ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84; 7-8ბ, 22ბ.

ფონდი 2018დ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84; 1-3ა, 11ა

ფონდი 2018ე. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84; 3ბ, დაუნომრავი ფურცელი

ფონდი 2018ვ. .ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2018, აღწერა 1, საქმე №84; 38ბ

